

«Міжнародні норми та
практика збереження
культурної спадщини під час
збройних конфліктів. Фіксація.
Реституція. Повернення

I. МІЖНАРОДНЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

- Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту з Виконавчим регламентом до цієї Конвенції та Протоколом про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, підписана в Гаазі 14.05.1954 року;
- Другий протокол до Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, підписаний в Гаазі 26.03.1999 року;
- Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культурні цінності, укладена в Парижі 17.11.1970 року;
- Конвенція про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнята в Парижі 16.11.1972 р. на Генеральній конференції ООН з питань освіти, науки і культури на її сімнадцятій сесії;
- Римська конвенція ЮНІДРУА 1995 року про повернення в міжнародних відносинах вкрадених і незаконно вивезених культурних цінностей.

Гаазькою конвенцією, Протоколом до Гаазької конвенції 1954 р. (Протокол I) та Другим протоколом до Гаазької конвенції 1999 р. (Протокол II) створено загальну, спеціальну та посилену системи захисту культурних цінностей.

За загальною системою, створеною Гаазькою конвенцією та Протоколом I (РФ та Україна ратифікували), учасники мають утримуватись від використання культурних цінностей у спосіб, що може призвести до їхнього пошкодження чи знищення під час збройного конфлікту, а також утримуватись від будь-яких атак проти цих об'єктів. Винятком із зазначеного правила є нагальна військова необхідність. Наприклад, коли культурну цінність протилежна сторона збройного конфлікту використовує із військовою метою.

РФ не є стороною Протоколу II, але підлягає відповідальності за іншими міжнародними договорами, зокрема, Гаазькою конвенцією та Додатковим протоколом до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, 1977 р. (Женевський протокол I). Женевський протокол I забороняє напади на цивільні об'єкти та містить зобов'язання запобігати завдання випадкової шкоди цивільним об'єктам під час бойових дій. Крім того, РФ підпадає під дію чисельних звичаєвих нормам і принципів міжнародного гуманітарного права.

Сторони збройного конфлікту зобов'язані дотримуватись:

- принципу балансу між військовою необхідністю і гуманністю;
- принципу розрізнення військових та цивільних об'єктів, відповідно до якого тільки комбатанти та військові об'єкти можуть бути законною ціллю нападу;
- принципу пропорційності — випадкова шкода, завдана цивільним об'єктам, не може бути надмірною щодо можливої конкретної та прямої військової переваги.

Спеціальна система захисту Гаазької конвенції полягає у наданні певним культурним цінностям вищого рівня захисту.

Культурні цінності під спеціальним захистом отримують імунітет від будь-яких дій, які можуть призвести до їхнього пошкодження або знищення. Однак критерії для надання певним об'єктам культурної спадщини спеціального захисту досить суворі. За загальним правилом, укриття для захисту культурних цінностей та нерухомі культурні цінності можуть отримати спеціальний захист, якщо (а) вони розташовані на достатній відстані від великих індустріальних центрів, важливих військових об'єктів та (b) їх не використовують із військовою метою. Спеціальний захист можна отримати внесенням відомостей про культурні цінності до Міжнародного реєстру культурних цінностей під спеціальним захистом.

Посилену систему захисту створено Протоколом II, ратифікованим Україною.

Принцип захисту є ідентичним спеціальній системі, тобто культурні цінності під спеціальним захистом мають імунітет від будь-яких нападів та використання із військовою метою. Водночас критерії для набуття культурними цінностями посиленого захисту більш ефективні та реалістичні. Зокрема, посиленого захисту можуть набути культурні цінності, які (а) є культурною спадщиною, що має величезне значення для людства, (b) на національному рівні захищені належними правовими та адміністративними заходами, (c) не використовуються із військовою метою. Посилений захист можна отримати внесенням відомостей до Міжнародного переліку культурних цінностей, які перебувають під посиленим захистом

- Для захисту культурних цінностей насамперед від бомбардувань та інших нападів за Гаазькою конвенцією створено ідентифікаційне маркування культурних цінностей — малюнок синього щита. Цю емблему наносять як безпосередньо на культурні цінності, так і на будівлі, де зберігають рухомі культурні цінності, та транспорт, яким перевозять культурні цінності. Відсутність такого маркування на об'єкті культурної спадщини у жодному разі не впливає на застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей.
- Гаазька конвенція та Протокол I забороняють викрадення чи транспортування культурних цінностей із окупованих територій державою-окупантом. Реквізиція рухомих культурних цінностей також заборонена. У разі порушення така держава зобов'язана повернути культурні цінності державі, з території якої вони вивезені.

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Міжнародні інституційні механізми

- Міжнародний суд ООН;
- Генеральний комісар з культурних цінностей;
- ЮНЕСКО;
- Комітет із захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту за Протоколом II до Конвенції (Україна є членом Комітету до 2025 року);
- Міжнародний кримінальний суд;
- Генеральна асамблея ООН;
- Рада безпеки ООН;
- Спеціальний доповідач ООН з культурних прав;
- Всесвітня митна організація;
- Інтерпол;
- Блакитний щит;
- Парламентська асамблея Ради Європи;
- Європейський суд з прав людини.

Міжнародні договірні механізми

- Загальний та спеціальний захист культурних цінностей за статтями 2 та 8 Гаазької конвенції 1954 року;
- Держави-покровительки за статтею 21 Гаазької конвенції 1954 року;
- Національний представник з культурних цінностей за статтею 2 Виконавчого регламенту до Гаазької конвенції 1954 року;
- посилений захист за статтями 10-11 Другого протоколу до Гаазької конвенції 1954 року;
- видача осіб, що вчинили злочини проти культурних цінностей за статтею 18 Другого протоколу до Гаазької конвенції 1954 року;
- Комітет із економічних, соціальних і культурних прав (на виконання відповідного Пакту 1966 року).

МЕХАНІЗМ ФІКСАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

1. Документування
2. Дії на місці інциденту
3. Доповідання компетентному органу для проведення оцінки
4. Забезпечення отримання повідомлень від широкого кола громадськості про факти військових злочинів проти культурних цінностей
5. Оцінка
6. Визначення належного слідчого органу
7. Ретельний збір, аналіз, збереження та зберігання доказів
8. Передача справи до компетентного суду

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. РЕСТИТУЦІЯ. ПОВЕРНЕННЯ

Розрізняють два види можливої відповідальності: міжнародну кримінальну відповідальність та відповідальність держав.

* Міжнародній кримінальній відповідальності підлягають саме фізичні особи, що скоїли злочини проти міжнародного правопорядку, зокрема умисні напади на культурні цінності. Притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності відбувається через створені трибунали ad hoc (Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал, Токійський міжнародний військовий трибунал, Міжнародний кримінальний трибунал щодо Югославії, Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди) або постійні міжнародні судові органи, зокрема Міжнародний кримінальний суд, створений у 2002 році Римським статутом, який не тільки урегульовує діяльність суду, а й є міжнародним кримінальним кодексом. Вдалим прикладом притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за руйнування культурної спадщини може слугувати справа “Prosecutor v. Pavle Strugar”.

Павле Стругар, югославський воєначальник, у 2007 році був засуджений до 7,5 років позбавлення волі Міжнародним трибуналом у справах колишньої Югославії за кількома пунктами. Серед них — порушення звичаїв війни та напади на об’єкт спадщини ЮНЕСКО — Старе місто Дубровника.

Відповідальність держави є виявом міжнародно-правової відповідальності держави як суб'єкта за порушення зобов'язань за міжнародним правом.

Зважаючи на особливу правову природу такої відповідальності, вона має саме компенсаційний, а не каральний характер. Зокрема, основною формою міжнародно-правової відповідальності є репарація, яка існує у формі реституції, компенсації та/або сатисфакції. Ці форми можуть бути застосовані як окремо, так і комплексно, тобто в поєднанні. У випадку України реституція буде застосована для повернення незаконно вивезених культурних цінностей. За допомогою компенсації Україна отримає відшкодування реальних збитків (зокрема, за знищенні та пошкоджені культурні цінності) та упущеної вигоди. Щодо сатисфакції, то її суть серед іншого полягає у визнанні державою провини за порушення міжнародного права та вибаченні. Вважаємо, що вона більше потрібна для держави-агресора, аніж для України. Без подальшої сатисфакції російське суспільство не матиме майбутнього у міжнародному співтоваристві.

Зазвичай відповідальність держав ґрунтується на взаємній згоді країн, яка втілюється у відповідних двосторонніх угодах.

Притягнення до міжнародної відповідальності держав також може здійснювати Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, інші постійні чи тимчасові міжнародні судові органи.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

Під час Другої Світової війни та в перші повоєнні роки країнами антигітлерівської коаліції була сформована міжнародно-правова основа для вирішення питань подолання наслідків війни та реституції пограбованого і знищеного внаслідок ворожої окупації майна, включно із виробленням практичних механізмів забезпечення його повернення або заміщення. Реституція культурних цінностей, переміщених або знищених окупантами під час війни, стала невід'ємною складовою частиною цієї системи міжнародно-правових норм.

Ключові принципи сформованої системи міжнародно-правових норм реституції культурних цінностей полягали у наступному

- усі акти відчуження майна, здійснені на територіях окупованих нацистською Німеччиною та її союзниками країн визнавалися недійсними, а наслідки таких дій підлягали подоланню шляхом безумовного повернення такого майна законним власникам та відшкодування завданих збитків;
- основною формою відшкодування завданих країнами-агресорами збитків державам, що постраждали внаслідок війни та окупації, стало застосування стягнення з країн-агресорів репарацій натурою. Однак репарації безпосередньо не поширювалися на культурні цінності;
- питання реституції культурних цінностей, що були пограбовані на території окупованих країн були виокремлено в окремий правовий комплекс. Вони підлягали обов'язковій ідентифікації на підставі поданих постраждалими країнами вимог. При чому, суб'єктами подання таких вимог та процесу реституції в цілому виступали виключно уряди країн, що зазнали окупації або контролю з боку агресора;
- усі акти реституції ідентифікованого майна, зокрема й культурних цінностей, на території Німеччини та Австрії мали документуватися і фіксуватися через структури Контрольної ради по Німеччині;

Ці норми стали правовою основою так званого «класичного процесу реституції», який здійснювався у перші повоєнні роки та є основою для сучасного розуміння реституційних процесів.

Протягом другої половини 1945–1948 рр. відбувся основний етап загальноєвропейського реституційного процесу, внаслідок якого до країн, що зазнали нацистської окупації, було повернуто визначні культурні цінності, що були пограбовані на їхніх територіях. Особливу роль у цьому відіграла позиція уряду США, який узяв на себе зобов'язання захисту та збереження об'єктів культури, предметів мистецтва та старовини, архівів і бібліотек, а також здійснення реституції законним власникам культурних цінностей, переміщених з окупованих країн нацистською Німеччиною та її союзниками.

Американська політика реституції культурних цінностей мала велике значення для України — переважна більшість награваних нацистами на території України пам'яток мистецтва і старовини й виявлених після війни, була знайдена в американській зоні окупації і передана представникам СРСР для повернення в Україну

Політико-правовою базою у справі реституції творів мистецтва та культурних цінностей для багатьох країн стали напрацювання Міжнародної Вашингтонської конференції з питань майна періоду Голокосту (грудень 1998 р.). Міжнародною угодою було передбачено, що музеї держав-підписантів, покликані перевірити свої фонди на предмет їх походження та визначити, чи містять вони культурні об'єкти, які були незаконно відчужені.

Досвід збереження спадщини під час війни в інших країнах.
Центральная галерея Прадо, листопад 1936 р.

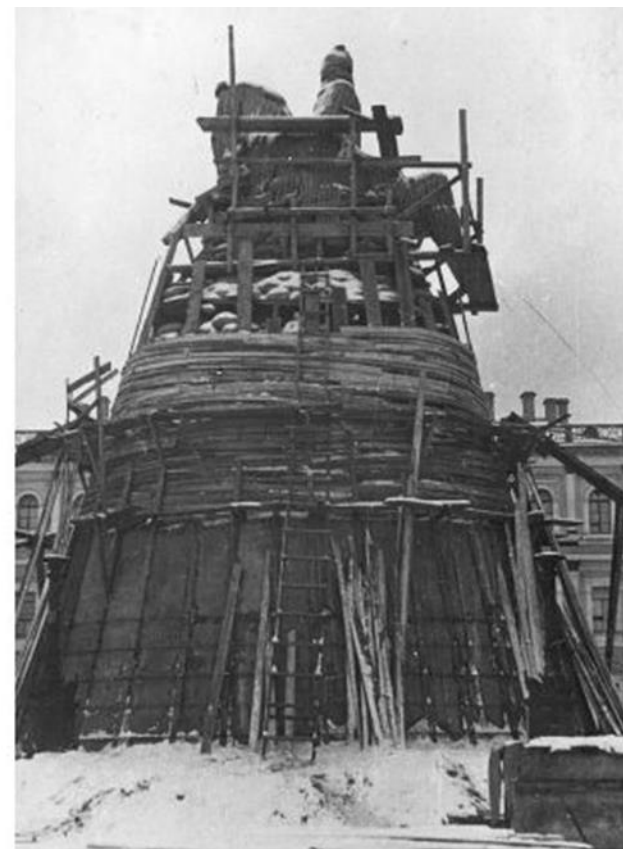
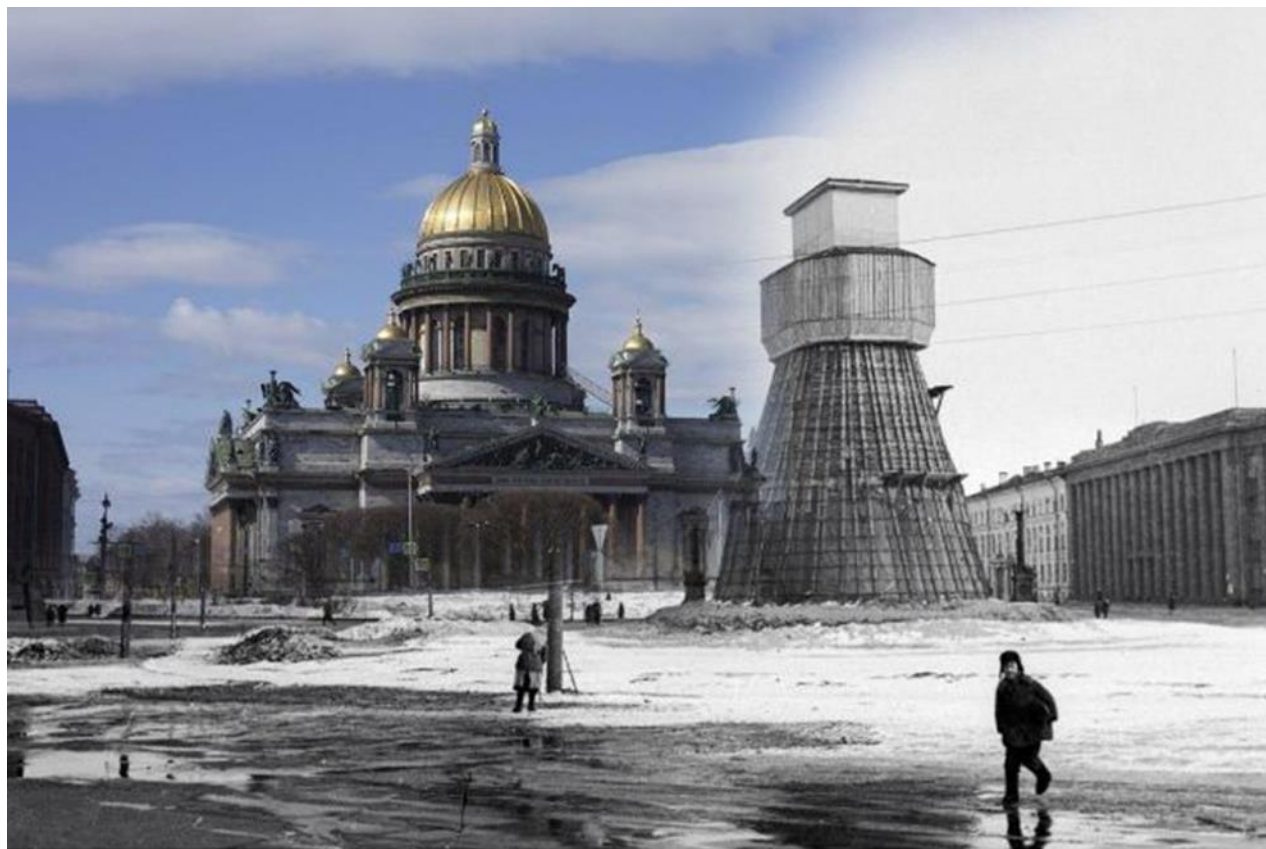
Врятовані цінності в мадридській базиліці, 1936 р.

Евакуація культурних цінностей. Фото з архіву музею

Евакуація культурних цінностей. Фото з архіву музею

Захист пам'яток. Фото з архіву

Вилучення з-під землі кінних скульптур з Анічкового мосту,
фото 1945 р.

Сирія: Відновити знищену Пальміру